

राजकीय गुन्हेगारीकरण

प्रा.(डॉ) राजू कलमेश सावंत

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख, नेमगोंडा दादा पाटील नाईट कॉलेज आर्ट्स अँड कॉमर्स, सांगली

Corresponding Author - प्रा.(डॉ) राजू कलमेश सावंत

DOI - 10.5281/zenodo.10967449

प्रस्तावना :

राजकीय गुन्हेगारीकरण म्हणजे राजकारणातील गुन्हेगारांच्या सहभागाचा संदर्भ देत असते. ज्यामध्ये गुन्हेगार निवडणूक लढवू शकतात आणि संसद आणि राज्य विधानमंडळाचे सदस्य म्हणून निवडून जाऊ शकतात. याला प्रामुख्याने राजकारणी आणि गुन्हेगार यांच्यातील संगनमत कारणीभूत असते. असे राजकीय गुन्हेगारीकरण वाढत असून भारतासारख्या लोकशाही देशात निवडणुकीच्या माध्यमातून गुन्हेगारी व्यक्ती राजकारणात प्रवेश करून आपली दहशत निर्माण करतो. या राजकीय गुन्हेगारी व त्याचे स्वरूप याचे विवेचन या लेखात करण्यात आले आहे.

उद्देश :

१. राजकीय गुन्हेगारीविषयी अभ्यास करणे
२. राजकीय गुन्हेगारीची कारणांचा अभ्यास करणे.
३. भारतीय राजकीय गुन्हेगारीकरण आणि कायदेशीर तरतूद अभ्यासणे.

राजकीय गुन्हेगारीकरण :

जेव्हा गुन्हेगार सरकारमध्ये राहण्यासाठी राजकारणात भाग घेतात, म्हणजे निवडणुका लढवतात आणि संसद आणि राज्य विधानसभामध्ये निवडून येतात. निवडणुकांमधील निष्पक्षता, कायद्याचे राज्य आणि जबाबदारी या लोकशाहीच्या मूलभूत तत्वांवर परिणाम करणारा हा वाढता धोका समाजासाठी एक मोठी समस्या बनला आहे.

राजकारणाच्या गुन्हेगारीकरणाची कारणे:

१. व्होट बँक: उमेदवार आणि राजकीय पक्ष अनेकदा मत खरेदी आणि इतर बेकायदेशीर प्रथा आणि सामान्यतः "गुंड" म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या लोकांचा अवलंब करतात राजकारणी आणि त्यांचे मतदारसंघ यांच्यातील घनिष्ठ संबंध वैयक्तिक फायद्यासाठी शक्ती आणि संसाधनांचा दुरुपयोग करण्यास प्रोत्साहन देणारे वातावरण तयार करतात आणि भ्रष्टाचार आणि गुन्हेगारी कारवायांना जन्म देतात. राजकीय गुन्हेगारीची ही संस्कृती या जोडण्यांमुळे अनेकदा बळकट होते

२. **भ्रष्टाचार:** निवडणूक लढवणाऱ्या बहुतेक उमेदवारांना पैसा, निधी आणि देणग्या लागतात. भ्रष्टाचारामुळे थेट कायद्याचा अवमान होतो हे लक्षात घेण्यासारखे आहे. कायद्याचा अवमान आणि राजकारणाचे गुन्हेगारीकरण यांचा थेट संबंध आहे. कायद्याचा अवमान जेव्हा राजकारणाच्या गुन्हेगारीकरणाशी जोडला जातो तेव्हा त्यातून भ्रष्टाचाराला जन्म मिळतो.

३. **स्वार्थी हेतू:** लोक सामान्यतः समुदायाच्या हितसंबंधांच्या संकुचित पक्षपाती दृष्टिकोनाखाली मतदान करतात आणि राजकारण्यांच्या गुन्हेगारी पार्श्वभूमीकडे दुर्लक्ष करतात यामुळे अशी परिस्थिती उद्भवू शकते ज्यामध्ये गुन्हेगारी पार्श्वभूमी असलेले राजकारणी निवडले जातात कारण ते त्यांच्या कृतींसाठी जबाबदार धरण्याऐवजी विशिष्ट समुदायाच्या हितसंबंधांशी जोडून घेतात.

४. **शक्ती:** राजकारणी भ्रष्टाचार आणि मसल पॉवर संपवण्याची आश्वासने निवडणुकीच्या वेळी देतात पण ती क्वचितच देतात. फर्स्ट पास्ट द पोस्ट (FPTP) सिस्टीम सर्वाधिक मते मिळविणाऱ्या उमेदवाराला अनुकूल करते मसल पॉवर वापरण्यामागची कल्पना अशी आहे की भीती आणि हिंसचारामुळे पक्षांना आत्मविश्वास मिळू शकत नसला तरी विजय मिळवता येतो. त्यामुळे राजकीय पक्ष आणि गुन्हेगार यांच्यात गंभीर साखळी निर्माण होते.

५. **पैशाची शक्ती:** राजकारणाच्या गुन्हेगारीकरणात काळा पैसा आणि माफिया फंडिंगचा मोठा वाटा आहे. पैशाच्या या बेकायदेशीर स्रोतांचा वापर मते

विकत घेण्यासाठी आणि निवडणुका जिंकण्यासाठी केला जातो, त्यामुळे राजकारणाचे गुन्हेगारीकरण वाढते.

६. **अकार्यक्षम शासन:** राजकारणाचे गुन्हेगारीकरण वाढवण्यात देशाचा अकार्यक्षम कारभारही महत्त्वाची भूमिका बजावत आहे. निवडणूक प्रक्रियेवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी योग्य कायदे आणि नियमांचा अभाव आहे. केवळ आदर्श आचारसंहिता आहे, जी कोणत्याही कायद्याद्वारे लागू केली जात नाही.

राजकारणातील गुन्हेगारी रेकॉर्ड असलेल्या उमेदवारांच्या अपात्रतेच्या कायदेशीरबाबी:

गुन्हेगारी प्रवृत्ती असलेल्या कोणत्याही व्यक्तीला संसद किंवा विधिमंडळाच्या निवडणुका लढवण्यापासून अपात्र ठरवण्याची कोणतीही तरतूद भारतीय राज्यघटनेत नाही. पण लोकप्रतिनिधी कायदा, १९५१ मध्ये एखाद्या व्यक्तीला विधानसभेची निवडणूक लढविण्यास अपात्र ठरविण्याच्या निकषांचा उल्लेख आहे. या कायद्याच्या कलम ८ अन्वये (म्हणजे काही गुन्हांसाठी दोषी ठरविल्याबद्दल अपात्रता) दोन वर्षांपेक्षा जास्त कारावासाची शिक्षा झालेली व्यक्ती तरुंगवासाची मुदत संपल्यानंतर सहा वर्षांपर्यंत निवडणूक लढवू शकत नाही

२०१३ पर्यंत, विधानसभा सदस्य RPA च्या कलम ८(४) अंतर्गत तात्काळ अपात्रता टाळू शकत होते. या तरतुदीनुसार संसद किंवा राज्य विधिमंडळाचे सदस्य तीन महिन्यांसाठी अपात्र

ठरणार नाहीत.या कालावधीत दोषी आमदाराने अपील किंवा पुनरावृत्ती अर्ज दाखल केल्यास, अपील निकाली निघेपर्यंत ते लागू होणार नाही. २०१३ मध्ये, 'लिली थॉमस विरुद्ध युनियन ऑफ इंडिया' प्रकरणात, सर्वोच्च न्यायालयाने कलम ८(४) असंवैधानिक घोषित करून ते रद्द केले होते. RPA च्या कलम ८(४) अंतर्गत, आमदार २०१३ पर्यंत तात्काळ अपात्रता टाळू शकतात. तरतुदीनुसार, खासदार किंवा राज्याचे आमदार तीन महिन्यांसाठी अपात्र ठरणार नाहीत. दोषी आमदाराने त्या कालावधीत अपील किंवा पुनरावृत्ती अर्ज दाखल केल्यास, ते अपील किंवा अर्ज निकाली काढेपर्यंत प्रभावी होणार नाही. लिली थॉमस विरुद्ध. युनियन ऑफ इंडिया २०१३ मध्ये, सर्वोच्च न्यायालयाने कलम (४) असंवैधानिक म्हणून रद्द केले त्यामुळे खासदारांना मिळालेले संरक्षण काढून टाकले तसेच सर्वोच्च न्यायालयाला केवळ शिक्षेचाच नाही तर एखाद्या व्यक्तीच्या स्थगिती देण्याचाही अधिकार आहे. काही दुर्मिळ प्रकरणांमध्ये अपीलकर्त्याला निवडणूक लढवता यावी यासाठी शिक्षेला स्थगिती देण्यात आली आहे. मात्र, अशी स्थगिती अत्यंत दुर्मिळ आणि विशेष कारणांसाठी असावी असे सर्वोच्च न्यायालयाने स्पष्ट केले आहे. RPA स्वतः निवडणूक आयोगामार्फत (EC) उपाय प्रदान करते. कायद्याच्या कलम ११ अंतर्गत, निवडणूक आयोग कारणे नोंदवू शकतो आणि एखाद्या व्यक्तीच्या अपात्रतेचा कालावधी माफ करू शकतो किंवा कमी करू शकतो.

प्रा.(डॉ) राजू कलमेश सावंत

राजकारणाच्या गुन्हेगारीकरणाचे परिणाम:

- **मुक्त आणि निष्पक्ष निवडणुकांच्या तत्त्वाच्या विरुद्ध:** योग्य उमेदवार निवडण्यासाठी मतदारांच्या निवडीवर मर्यादा घालते. हे लोकशाहीचा आधार असलेल्या मुक्त आणि निष्पक्ष निवडणुकांच्या नीतिमूल्यांच्या विरोधात आहे.
- **सुशासनावर परिणाम होतो:** कायदा तोडणारे कायदे करणारे बनतात ही प्रमुख समस्या आहे, यामुळे सुशासन प्रदान करण्याच्या लोकशाही प्रक्रियेच्या परिणामकारकतेवर परिणाम होतो. लोकशाही व्यवस्थेतील हे अस्वास्थ्यकर प्रवृत्ती भारतातील सरकारी संस्थांचे स्वरूप आणि निवडून आलेल्या प्रतिनिधींच्या गुणवत्तेवर वाईट रित्या प्रतिबिंबित करतात.
- **सार्वजनिक सेवकांच्या सचोटीवर परिणाम करणे:** काळ्या पैशाच्या प्रसारामुळे राजकारण्यांना मते विकत घेणे आणि त्यांचे स्थान सुरक्षित करणे सोपे होते, ज्यामुळे भ्रष्ट पद्धती सामान्यतः राजकीय व्यवस्थेचा भाग बनतात.
- **सामाजिक विसंगती कारणीभूत ठरते:** हे समाजात हिंसाचाराची संस्कृती आणते आणि तरुणांना अनुसरण्यासाठी एक अनुचित उदाहरण देते आणि लोकांचा लोकशाहीवरील शासन प्रणाली म्हणून विश्वास कमी करते.

राजकारणाच्या गुन्हेगारीकर कमी करण्यासाठी वोहरा समितीची स्थापना १९८३ झाली. या समितीने राजकीय-गुन्हेगारी संबंधांची व्याप्ती आणि राजकारणाच्या गुन्हेगारीकरणाला प्रभावीपणे सामोरे जाण्याच्या मार्गाची शिफारस केली. तसेच कायदा आयोगाने सादर केलेला २४४ वा अहवाल (२०१४) विधिमंडळातील लोकशाही आणि धर्मनिरपेक्षतेवर गंभीर परिणाम करणाऱ्या गुन्हेगारी राजकारणांच्या प्रवृत्तींना आळा घालण्याची गरज मानतो. विधी आयोगाने नामनिर्देशनांच्या छाननीच्या तारखेच्या किमान एक वर्ष आधी, पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक कारावासाची शिक्षा असलेल्या गुन्हासाठी ज्यांच्यावर आरोप निश्चित केले गेले आहेत त्यांना अपात्र ठरवण्याची शिफारस केली आहे.

सारांश:

राजकारणाचे गुन्हेगारीकरण आणि गुन्हेगारीचे राजकीयीकरण हा अलीकडील काळात ट्रेंड बनून गेला आहे. राजकारणाचे गुन्हेगारीकरण हा आपल्या राजकीय व्यवस्थेला- लोकशाहीला लागलेला रोगच आहे. तो थोपवून धरण्याचे प्रयत्न आजवर झालेच, त्याला यश मिळत नसलेले दिसते. २०१९ मध्ये लोकसभेत निवडून आलेल्या लोकप्रतिनिधींपैकी ४३ टक्के सदस्य गुन्हेगारी

पार्श्वभूमीचे असल्याचे 'एडीआर'च्या (द असोसिएशन फॉर डेमोक्रेटिक रिफॉर्म) अहवालाने स्पष्ट केले आहे. या अहवालानुसार एडीआरने निवडणूक आयोगाला पत्र लिहून गुन्हेगारी पार्श्वभूमी असलेल्या उमेदवारांचा तपशील प्रसिद्ध करण्यासाठी असमर्थता दाखवणाऱ्या राजकीय पक्षांवर कारवाई करण्याच्या सूचना दिल्या होत्या. पण त्याची अमलबजावणी झाली नाही. परिणामी लोकशाही जिवंत ठेवायची असेल तरी राजकीय गुन्हेगारी नष्ट करणे आवश्यक आहे यासाठी इच्छाशक्ती महत्वाची आहे.

संदर्भसूची:

१. कुलकर्णी श्री.प., डॉ. साठे शुभा, डॉ. कडू माहिनी (संपा), "भारतीय राजकारणी दशा आणि दिशा", विजय प्रकाशन, नागपूर.
२. भाळे भा.ल., "भारतीय गणराज्याचे शासन आणि राजकारण", पिंपळापूरे प्रकाशन नागपूर-२०१०
३. लोटे रा.ज., "भारतीय शासन आणि राजकारण", पिंपळापूरे प्रकाशन नागपूर २००५
४. दैनिक लोकमत वृत्तमानपत्र
५. दैनिक महाराष्ट्र टाईम्स